

3. Волерт Я. Проведення Генерального слідства про маєтності 1729-1731 рр. Чернігівського полку / Я. Волерт // Сіверянський літопис. – 2005. – № 1.

4. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. / В.М. Заруба. – Дніпропетровськ, 2007.

Волерт Я.Л. Универсалы и письма черниговских полковников в материалах Генерального следствия об имениях 1729-1731 гг.

В статье охарактеризованы универсалы и письма черниговских полковников, копии которых оказались в составе материалов Генерального следствия об имениях (1729-1731 гг.).

Volert Ya.L. The Chernigiv colonels' manifestos and letters amongst materials on General Survey of Landholdings 1729-1731.

The article dwells on the copies of manifestos and letters of Chernigiv's colonels, as the constituent part the materials of General Survey of Landholdings (1729-1731).

С.А. Токарев

ГЛУХІВСЬКА СОТНЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РЕВІЗІЙ НІЖИНЬСЬКОГО ПОЛКУ 30-40-х років XVIII ст.

У статті розглянуто стан Глухівської сотні за матеріалами ревізій Ніжинського полку 30-40-х рр. XVIII ст., проаналізовано соціальний склад населення та особливості землеволодіння в регіоні.

Цінним джерелом з історії Ніжинського полку є ревізії, які проводились у 1732, 1736, 1737, 1738 і 1747 роках [Центральний державний історичний архів України у м. Києві (Далі – ЦДІАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 4284, 19371, 19319, 19344; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського., ф. І, спр. № 58241]. Вони містять важливі відомості щодо різних категорій населення, структури землеволодіння, а в окремих випадках і соціальної інфраструктури населених пунктів. Вивчення і практичне використання ревізій Ніжинського полку було започатковане О.Лазаревським [1] і продовжене В.Кривошеєю [2, 48; 3, 218].

Помітне місце у структурі Ніжинського полку займала столична Глухівська сотня. На її території у 1736 р., за даними О.Лазаревського, знаходилося 72 села, 4 слободи і 1 хутір [1, 437-499]. Проте в ревізії 1737 р. згадувались лише 47 сіл, 3 слободи і 7 хуторів [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19371, арк. 738-781], у 1738 р. – 34 села, 1 слобода і 3 хутори [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19319, арк. 467-531], а в 1747 р. – 60 сіл, 3 слободи і 4 хутори [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19344, арк. 436-455].

Глухівська сотня внаслідок значної території, кількості населення і столичного статусу відзначалась досить строкатою структурою

землеволодіння. До рангових гетьманських маєтностей належали села Нова Гребля, Кочурівка, Потапівка, Сопич, Марчишина Буда, Ломленка і Руденка, які в 1734 р. перейшли в казенне відомство. Більшу частину маєтностей на території Глухівської сотні становили приватні володіння представників козацької старшини. Так, генеральний осавул І. Мануйлович володів селами Семенівка і Бачевськ, а інший генеральний осавул В. Жураковський – с. Княжичі і Щебри. Полковому хорунжому В. Уманцю і глухівському сотнику С.Уманцю належало с. Студенок, іншому глухівському сотнику Ф. Омеляновичу – села Гири і Хохлівка, а полтавському полковнику В. Кочубею – с. Ярославець. Представник відомої глухівської старшинської родини городовий отаман Д. Турянський володів с. Дорошівкою і слободою Дем'янівкою, а військовий товариш І. Турянський – с. Богданов. У володінні бунчукового товариша С. Миклашевського перебували села Воргол, Зазірки, Кочерги, Волокитин, слободи Калашинівка і Дорошовка, М.Жураковського – с. Мала Слобода, М.Скоропадського – села Дунаєць і Локня, А.Лизогуба – с. Хижки і Погребки, П. Валькевича – с. Білокопитів і слобода Білокопитівка, П. Борзаковського – с. Некрасів, Я. Марковича – с. Сварків, Ф. Савича – с. Слоут, братів Семена, Степана і Федора Карпек – с. Пустогород, значкового товариша Р. Янова – с. Сліпород. Товаришу Новгород-Сіверської сотні Р. Стефановичу належало с. Родіонівка, а значний військовий товариш К. Острожський у 1736 р. купив у братів Івана і Ісаєя Годунів с. Годунівку. У цей час на території Глухівської сотні виникли земельні володіння російських можновладців. Так, граф Г. Головкін отримав села Чуйківку, Журавку і Юрасівку. Села Мутин і Камінь у 1738 р. були пожалувані генералу фон-Штофельну. Зростало в регіоні й церковне землеволодіння. Зокрема, Глухівському Петропавлівському монастирю належали села Холопків, Баничі, Мацків, Ротівка, Ховзівка, В'язенка, Будищі і Чернев, Крупицькому Батурицькому монастирю – села Божок, Заболотів і Спаське, а Глухівському жіночому монастирю – с. Береза. Серед маєтностей Чернігівської архієпископської кафедри були села Полошки, Обложки, Кореньок, Сидорівка, Уланів, Ястребщина і Суходольщина. До категорії ратушних сіл належали села Вікторів, Уздиця, Собичів і Єсмань. Нарешті, за с. Хотиминівку вели тяжбу нащадки глухівського протопопа М. Сафоновича [1, 437-499].

Упродовж 1730-х рр. відбулись значні зміни у середовищі козаків, які призвели до їх майнового і соціального розшарування. Так, згідно ревізії 1732 р. у Глухівській сотні нараховувався 4041 козацький двір, в яких проживало 4579 козаків. З них 462 належало до «можногоунтових», 868 – «середньогрунтових», 1021 – «малогрунтових» і 559 «злиденних» [ЦДІАК, ф. 51,

оп. 3, спр. 4284, арк. 107]. У 1736 р. була проведена реформа, згідно якої козаки поділялись на виборних і підпомічників. У вересні 1736 р. комісія у складі генерального писаря М. Турковського, ніжинського полковника І. Хрущова, стародубського А. Радищева і переяславського М. Богданова визначила, що до категорії виборних мали належати козаки, які збирали зі своїх ґрунтів не менше 10 чвертей хліба і 50 возів сіна або мали аналогічні прибутки від промислів. До підпомічників були зараховані козаки, які збирали до 5 чвертей хліба і 10 возів сіна. Виборні козаки мали виступати в походи з двома конями, рушницею, шаблею, списом і запасом провіанту на 3-4 місяці. Витрати на спорядження виборних козаків розподілялись між декількома підпомічниками, які залишались «в домах». Проте на практиці підпомічники також залучались до військових походів [4, 33, 34, 36].

Ця реформа призвела до значного розширення козаків. У 1736 р., за даними О.Лазаревського, у Глухівській сотні нараховувалось 596 дворів ґрунтових козаків і 797 убогих [1, 437-499]. Проведена в наступному році ревізія засвідчила дедалі більше майнове і соціальне розширення козаків сотні. На її території було описано 1452 козацькі двори, серед яких 234 належало «малогрунтовим» виборним, а 147 – «малогрунтовим» підпомічникам. Значно зросла кількість «злиднених» козаків, з яких 282 належало до виборних, а 789 – до підпомічників. Із козацького товариства сотні 1056 козаків перебували у різноманітних військових походах і відрядженнях [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19371, арк. 431 зв.]. На думку О. Репана, зменшення кількості виборних козаків було пов'язано з тим, що на початку російсько-турецької війни 1735-1739 рр. з метою уникнення військової служби козаки записувались у селяни, продавали свої землі й переходили у підсусідки або курінчики [4, 39].

Проте, з іншого боку, деякі козаки Глухівської сотні намагались і під час війни відстояти свій статус. Так, брати Сергієнки, не маючи змоги придбати необхідне для походу оснащення, позичили 60 крб. у генерального обозного Я. Лизогуба, домовившись натомість віддавати йому щороку по 6 чвертей жита і вівса. Але за намовою генерального обозного глухівський сотник С. Уманець зареєстрував фальшиву купчу на землі Сергієнків, які опинились у руках Я. Лизогуба. Спроба віддати йому борг і повернути собі землю успіху не принесла. Брати апелювали до Генеральної військової канцелярії та Сенату, і їхня наполегливість таки дала наслідки. У своїй чолобитній брати акцентували увагу на своєму бажанні воювати з ворогами імперії та підкреслювали, що дії Я.Лизогуба та інших старшин призводять до зменшення чисельності козацького війська тому прохання Сергієнків про повернення до козацького стану задовольнили [4, 40].

Після закінчення російсько-турецької

війни чисельність козаків у Глухівській сотні стабілізувалась. Присяга Глухівської сотні на вірність імператриці Єлизаветі Петрівні засвідчила наявність 5394 козаків [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 8233, арк. 2 зв.-37 зв.]. Згідно ревізії 1747 р. у сотні нараховувалось 2 двори з 7 хатами «малогрунтових» і 528 дворів з 825 хатами «злиднених» виборних козаків, 1008 дворів з 1276 хатами підпомічників [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19344, арк.300-302].

Службові обов'язки козаків були пов'язані з приналежністю сотні до так званих засеймських сотень, які натовді несли службу при Генеральній військовій канцелярії та інших урядових установах, охороняли гетьманську резиденцію тощо. Так, у 1736 р. у похід мали виступити 3 тисячі козаків Ніжинського полку. Проте глухівський сотник С. Уманець домогся звільнення козаків своєї сотні від походу, посилаючись на залучення їх до виконання різноманітних доручень при урядових установах у Глухові [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3., спр. 5489, арк. 1-2]. У 1748 і 1749 рр. Глухівська сотня була звільнена від вирядження козаків на форпости [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 8938, арк. 2-5, спр. 9658, арк.2-8.].

Водночас козаки Глухівської сотні залучались до військових походів. Так, у 1733 р. під час війни «за польську спадщину» в похід на Правобережну Україну мали вирушити 550 козаків Глухівської сотні [ЦДІАК України, Ф. 51., Оп. 3., Спр. 4569., Арк.30]. Під час російсько-турецької війни 15 лютого 1737 р. в результаті татарського набігу було спалено с.Шилівку Остапівської сотні Миргородського полку. Для протидії новим нападам 20 лютого 1737 р. з Генеральної військової канцелярії надійшов наказ до глухівського городового отамана Д. Турянського виступити з козаками під Гадяч і приєднатись до команди генерального осавула Ф.Лисенка [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3., спр. 6409, арк. 11]. Наступного року до складу команди Ф. Лисенка, згідно складеної 31 січня 1738 р. відомості, залучили 580 старшин і козаків Глухівської сотні [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 6783, арк.3-4].

Під час підготовки до походу глухівський сотник С. Уманець подав скаргу у Правління гетьманського уряду на глухівського вйта Р. Яновича і бурмистрів. Виявилось, що представники міської влади вилучали коней і підводи у глухівських козаків для виконання різноманітних повинностей. На думку сотника, такі дії вйта і бурмистрів могли призвести до зuboжіння козаків і позбавити їх можливості виступити в похід [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 6784, арк. 4 зв.-5]. Ознайомившись із цією скаргою, князь Й. Щербатов 10 січня 1738 р. заборонив вилучати коней у мешканців сотні [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 6784, арк. 2].

У 1739р. у похід під командуванням крoлевецького

сотника М. Лукашевича і новомлинського сотника І. Шишкевича виступили 273 козаки Глухівської сотні [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 7475, арк. 7 зв., 8 зв.]. До команди генерального хорунжого Я. Горленка увійшли 480 козаків, кожен з яких мав з собою 2 коней. Спорядження кожного козака складалося з рушниці, шаблі, списа, ладовниці, 3 фунтів пороху, 100 куль, 3 фунтів свинцю. З провіанту на кожного козака припадало по 1 четверику сухарів, борошна і круп, 10 фунтів солі [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 7466, арк. 3 зв.-20 зв.]. Крім того, під керівництвом глухівського сотника М. Маньковського в похід виступили 254 козаки Глухівської сотні [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 7748, арк. 1-5]. 10 козаків Глухівської сотні було відправлено для несення варті на Путивльській карантинній заставі [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 7514, арк. 3.].

Процес майнового і соціального розшарування тривав і серед посполитих. Згідно ревізії 1732 р. у сотні нараховувались 6751 двір посполитих з 7312 хатами, в тому числі 451 двір «можногрунтових», 961 – «середньогрунтових», 1555 – «малогрунтових», 1832 – «злиденних» і 2236 бездвірних хат [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 4284, арк. 107]. За ревізією 1736 р. у сотні проживало 533 ґрунтових посполитих і 1058 убогих [2, 437-499]. Проте вже наступного року у Глухівській сотні залишилось лише 7 дворів посполитих, які займались ремеслами і промислами, і 284 двори «малогрунтових» посполитих, а кількість дворів «злиденних» посполитих сягнула 933 [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19371, арк. 732-781]. Ревізія 1738 р. засвідчила, що на території сотні проживало близько 20 посполитих, які займались ремеслами. У 195 дворах з 289 хатами проживало 265 сімей «малогрунтових» посполитих. Ще більше зросла кількість «злиденних»: 1929 сімей проживало у 1681 дворі [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19319, арк. 454-531].

Упродовж російсько-турецької війни посполиті також широко залучались до різноманітних військових повинностей. Так, у 1737 р. у відрядженнях перебували 167 «малогрунтових» і 434 «злиденні» посполиті Глухівської сотні. В основному їх залучали для робіт на Українській лінії і в якості погоничів волів [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19371, арк. 732-781].

Процес зубожіння і обезземелення посполитих тривав і надалі. У 1747 р. ревізори зафіксували, що в сотні залишився лише 1 двір, в якому проживав «середньогрунтовий» посполитий, 5 дворів з 6 хатами «малогрунтових» і 1387 дворів з 1683 хатами і 209 бездвірними хатами «злиденних» [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19344, арк. 762].

Щоб уникнути участі у військових походах і не виконувати численні обтяжливі повинності, частина селян і посполитих записувалась у підсусідки. Ревізія 1732 р. зафіксувала наявність у

Глухівській сотні 881 представника цієї категорії населення [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 4284, арк. 107]. У 1736 р. кількість підсусідків дещо зросла до 911 [2, 437-499]. Проте і підсусідків за час війни неодноразово залучали до військових виправ. Зокрема, у 1737 р. із 1291 підсусідка сотні 210 перебувало у відрядженнях [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19371, арк. 431, 732-781]. У 1747 р. кількість підсусідків зменшилась до 445, з них 153 володіли кіньми [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19344, арк. 762].

Згідно ревізії 1747 р. у Глухові нараховувалось 370 дворів російських урядовців, представників старшини і духовенства, а в населених пунктах сотні – 328. Соціальну інфраструктуру переважної більшості населених пунктів сотні становили школи і шпиталі. У 1747 р. у сотні нараховувалось 45 шкіл і 40 шпиталів. Генеральні та сотенні установи обслуговували 210 службовців і представників обслуговуючого персоналу [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19344, арк. 756-762].

Отже, найбільший вплив на формування соціального складу населення і структури землеволодіння Глухівської сотні у 30-40-х рр. XVIII ст. справив столичний статус Глухова. Він зумовив формування на теренах сотні маєностей гетьмана, генеральної старшини, представників відомих старшинських родин і російських можновладців. Водночас спостерігалось значне майнове і соціальне розшарування населення. Основним обов'язком козаків Глухівської сотні було несення служби при Генеральній військовій канцелярії та інших урядових установах, охорона гетьманської резиденції тощо. Проте під час російсько-турецької війни 1735-1739 рр. переважна більшість козаків і посполитих постійно залучалась до військових походів.

Посилання

1. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – К., 1893. – Полк Нежинский.
2. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: нариси історії козацьких полків. – К., 2004.
3. Кривошея В. Українська козацька старшина (огляд джерельної бази) // Гілея. – 2005. – № 1.
4. Репан О. Іржа на лезі: Лівобережне козацтво і російсько-турецька війна 1735-1739 років. – К., 2009.

Токарев С.А. Глуховская сотня за материалами ревизий Нежинского полка в 30-40-х годах XVIII ст.

В статье рассмотрено положение Глуховской сотни за материалами ревизий Нежинского полка 30-40-х гг. XVIII в., проанализировано социальную структуру населения и особенности землевладения в регионе.

Tokarev S.A. Glukhiv Country on the Materials of Nizhyn Audits during 30-40 th of XVIII century

The article deals with the state of Glukhiv country on the materials of Nizhyn audits during 30-40 th of XVIII century, social structure, population, features of landed property of country are analyzed.